

képzetlenek aránya); a kényszer talán még végre összefogást, együttműködést, munkamegosztást is eredményez.

Szombathely, 1990. január 9.

Fogarassy Miklós

Nem kedvelem a *könyvtárpolitika* fogalmát, mely valószínűleg a library policy, illetőleg politics tükörfordítása(i). Bizonyos divatba jövő szavak a közgondolkodás tükrői, sajátos lenyomatai. Ennek a fogalomnak a "nyomata" valami elvi tisztázatlanságot, nevezetesen egy különbségtévés hiányát őrzi. Egy kormánynak, pártnak, parlamentnek lehet, illetőleg kellene, hogy legyen könyvtárpolitikája (stratégiája, taktikája stb.) - a fogalom angolszász eredetvidékén többnyire van is, - melyet szakmai testületeknek, tanácsadóknak érdemes befolyásolniok, ám ettől - normálisnak nevezhető körülmények közepette - a könyvtáros-társadalom sok tekintetben meg is különbözteti magát.

A "politika" helyett az "ügy", a *könyvtárügy* - társadalomtörténetünk jelenlegi szakaszában legalábbis ügy tűnik - célszerűbb és használhatóbb kifejezés arra, amiről most időszerű az átfogó szakmai gondolkodás. A Magyar Nyelv Értelmező Kéziszótárának meghatározása szerint az *ügy* elsődleges jelentése: "valakinek a személyét, valamely közösség érdekét érintő helyzet, kérdés, tényállás (amelyben intézkedni kell)". (Kiemelés tőlem: F.M.)

A könyvtárügyről e magyarázatból kiindulva két vonatkozásban lehet eszmélni: ez a fogalom egyfelől a könyvtáraknak, mint intézménycsoportnak a helyzetét, kérdéseit, tényállását érinti (magába foglalva természetesen a tárgyi és személyi komponenseket is), másfelől a könyvtárügy emberi, közösségi - kulturális - érdekeket érintő kifejezés: az olvasók, a könyvtárakat használók - fiktív - közösségének ügyére utal.

Az olvasók közössége (hiszen tagjainak - mindössze - annyi a közös vonása, hogy a jelekkel rögzített, s ezügyben specializált dokumentumok könyvtári használóiról van szó) több értelemben is fiktív: nemcsak a ma élő, a dokumentumhasználat (olvasás) készségét birtokló és a könyvtári, tájékoztatási szolgáltatásokkal élő személyeket jelenti, hanem a "még meg nem születetteket" is, vagyis a leendő könyvtárhasználókat, iskolásokat, főiskolásokat, egyetemistákat, kutatókat és közembereket is. Könyvtárügyben gondolkodni és észrevételeket tenni - állásfoglalás az ő érdekükben is.

Szokmányunkban nagy a zajgás, a vitakedv - de szerintem lehetne még nagyobb is, hisz oly soká voltak csendben az emberek -, s ezekben az állásfoglalásokban, debattokban szinte mindegyik fél végül is közösségi érdekekre hivatkozik - az intézmények, illetőleg az olvasók javaira. Az írásos és élőszóbeli megnyilatkozásokban természetesen minden felszólaló úgy állítja be az álláspontját - és nincs jogunk feltételezni, hogy nem legjobb meggyőződése, hite szerint teszi ezt -, mint aki tudja, mi szolgálja legjobban, legokosabban, lepraktikusabban vagy legkörülményesebben emez érdekeket. Aligha lehet enélkül, az álláspontok artikulálása és ütköztetése nélkül előbbre jutni, s az ilyen szellemi "csörtéket", ha valóban azok, szerintem nem érdemes mellőzni, akár a "másikba folytatott szó" pressziójával, akár a "legyen szent a szakmai béke", vagy a "közös ellenséggel szembeni összefogás" pietizmusával (hisz még az ellenségképzés terén is megoszlanak a vélemények).

Ám a többségnek mégiscsak a konszenzus felé kell törekednie, fenntartva és megengedve, hogy maradnak kontesztálók, kurucok, ellenzékiek, ellenlábások (ízlés dolga, ki melyiket szereti e megjelölések közül), akik a könyvtárügyi álláspontok egyeztetése ellen lépnek fel, és az így kialakított "koncepció" kritikáját képviselik majd. Ettől még ők is könyvtárosok. Tehát a bölcs, a rugalmasságot is ismerő egyetértés lehetne a cél, melyet a könyvtárügyben el kell érni, mert enélkül nemcsak felesleges indulatok torzítják a gondolkodást, rontják a szakmai kapcsolatokat, hanem azért is, mert a könyvtár- és tájékoztatásügy neves vagy közrendű munkásai csak így tudják megtenni azt, aminek nagy időszerezése van, egy belátható időszakra megfogalmazva, pregnáns formába öntve a "helyzet, a kérdés, a tényállás" fő vonásait, és ennek alapján azt, "amiben intézkedni kell" - vagyis fela jánlani egy könyvtárügyi programot a kormánynak, a parlamentnek, amelyet ők a "könyvtárpolitika" szintjére emelhetnek.

Észrevételeimmel ehhez a folyamathoz kívánok hozzájárulni.

Pár "történeti" szempont

Aligha ez az alkalom a magyar könyvtárügy egész történetének kritikai analízisére, pár szó azonban ide kívánczok. Nemcsak ezt a szakmát, de a magyar értelmiségi közgondolkodást általában is jellemzi, hogy sok esetben "personáliákban" gondolkozik, neveket lobogtat, a személynevek "jelszavakká" lesznek. Az e századi magyar könyvtártörténetnek három ilyen lobogója volt és van - Szabó Ervin, Sallai István és Sebestyén Géza. Igazán jeles, valóban tiszteletre méltó személyek, ám az, hogy az általuk képviselt szakmai tudás, bölcsesség, bátorság általános példáján túlmenően könyvtári "művük" ma kellő irányzék lehetne, vitatható túlzás, rajongás vagy "apukázás".

Az 1940-es évek vége utáni magyar könyvtártörténet pedig igencsak fogas téma - remélhetően a jövő szorgos könyvtártörténészei, ennek a több "Scylla és Carybdis" közötti hajózáshoz hasonlítható útvonalnak a megrajzolói talán majd megmutatják a jó és rossz kanyarokat, az eltévedéseket, a szélcsendes pangásokat és a többi részletet. Bizonyos, hogy a könyvtár- és tájékoztatásügy - a magyar élet és művelődés szinte minden területéhez hasonlatosan - sok hányattatást ért meg.

Bár jómagam 1957 óta vagyok a "pályán" és a könyvtári szolgáltatásokkal, az ellátás rendszerszerű összefüggéseivel csupán alig több mint két évtizede kezdtem megismernedni, elég világosan rajzolódni ki számomra az 1960 utáni évtizedek igen érdekes, figyelemre méltó könyvtári eredményei, még akkor is, ha egyetlen esetben sem hattak ki a könyvtárügy egészére. Tézisszerűen: a Sallai és Sebestyén koncepciója alapján létrehozott és intézménypolitikai bölcsességgel az Országos Széchényi Könyvtár szervezetéhez kapcsolt Könyvtártudományi és Módszertani Központ, mint szakmai, szellemi műhely létrehozása; a szabadpolcos rendszertű közkönyvtári szolgálat "kivívása"; a nemzeti bibliográfiai rendszer megrajzolása a bibliográfiai "műhelyekben"; a "békéscsabai anyagként" aposztrofált, de voltaképpen a korszerű "public library" mintájára elgondolt közművelődési könyvtári elvrendszer és ellátási hálózati elv érvényre juttatása, melynek nyomán az 1970-es évek elején megszülethettek az első "Írányelvek", majd nyomukban a távlati fejlesztési tervek, a közép- és kelet-európai viszonyokhoz képest kiugróan modernnek és élenjárónak nevezhető megyei és városi könyvtárak; az olvasáskutatás, olva-

sáspedagógia és – szociológia hazai kutatóbázisának létrejötte (országos érdeklődés szálaival és hamarosan nemzetközi partnerekkel, kapcsolatokkal); a szabványosítás lassú, de rendszeres folyamatának kibontakozása; a központi könyvtárellátás, illetőleg az Új Könyvek immár negyed évszázados rendszerességű megjelentetése; referatív szolgáltatások megindítása sok szakterületen; a szakmai továbbképzés rendszeressé tétele... Bizonyára hiányos, sőt bírálattal is illelhető ez a taxatív felsorolás, hiszen a csonkaság, a teljes értékű kivitelezés hiánya majd' mindegyik eredmény árnyékaként kimutatható. Ha azonban valaki végiggondolja ezt a pozitív sort, ezt a relative jó "könyvtári vegyes felvágottat", felfedezheti bennük: a) a korszerű könyvtári rendszer kiépítésére való törekvést, b) a szolgáltatásra, az olvasó érdekeire, a demokratikus szellemű könyvtári ellátásra való törekvés nyomvonalát, melyet azért is értékelni lehet, mert ezek a többségükben az 1970-es évek elejéig kivívott (kiügyeskedett, kiravaszkodott) eredmények egy olyan rendszer keretei között születtek meg, amely ezzel ellentétes "szellem" szerint funkcionált, illetőleg diszfunkcionált.

Az ellentétes oldalra oly sok minden tehető, hogy még egy taxatív felsorolással sem lehet őket átfogni. Hadd elégedjek meg tehát holmi sommás mentalitás-kritikával, az elmúlt évtizedek könyvtárpolitikai mechanizmusának vázlatos jellemzésével. Hiszen miközben a világ szellemi életében - minden szakterületen! - az "orákulumok" kora lejárt és a szakértői együttműködés és többszemponúság jutott érvényre, a hazai könyvtárügy valami monolit és hierarchikus, elitista-bürokratikus formáció-vegyesbe ragadt bele, s ennek eredményeként született meg az 1976-os könyvtári törvényerejű rendelet, amely ezt immár jogilag is konzerválta. S mindez a "könyvtárügy egységének" illúziórikus és megtévesztő koncepciója alapján tétetett, íróasztalok mellett agyaltatott ki. Az ebben a jogszabályban megfogalmazott könyvtári rendszert talán csak egy négydimenziós térben lehetett volna ábrázolni. Ha valaki megpróbálkozna e megvalósíthatatlan, eleve kudarcra ítélt alaptörvényt modellálni, s ha netán sikerrel járna a vállalkozása, megkérném, hogy ehhez a fiktív ellátási szisztémához vegye még hozzá azt a felettébb szofisztikus irányítási, ágazati, érdekképviseleti hierarchiát, amely azt kiegészíti és amelyet az ún. könyvtárigazgatói tanácsok, illetőleg az Országos Könyvtárügyi Tanács (OKT) viszonyrendszerei adtak hozzá az előbbihez. Feltevésem, hogy ehhez már egy "n"-edik dimenzióra lenne szükség. Ebben az esetben sem kétséges, hogy - valódi fejlődési és cselekvési lehetőségek hiányában - holmi szakmai-értelmiségi jószándék vezette a "konceptcionálókat" - a "modern agy" igen ötletes organigrammokat képes kiötleni. Ám idővel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a papíron, a jogszabályokban, laboratóriumokban és a sok esetben csupán rituális jellegű szakmai üléseken megjelenő "valami" és a hazai könyvtári valóság között egyre nagyobb lett a távolság. A hetvenes-nyolcvanas évek stagnálásai, egy mind jobban elszegényedő éra szeszélyei remélhetően a feledés sorsára jutnak (és esetleg a könyvtártörténeti érdeklődés tárgyai lesznek), jómagam remélem, hogy ennek a mentalitásnak - bealkonyult. A magyar könyvtárügy "egységét" el kell temetni, hierarchikuságát le kell bontani, "orákulumit", illetőleg "vezérkari" attitűdjét kritikával kell illetni, mert csak a tagolt, a többféle szervezeti funkcióval és ezek nem-hierarchikus működésével lehet a "közösség érdekét" (intézményekét, használókét) érvényesüléshez segíteni.

A helyzetről, a cselekednivalókról

A megismert újkönyvtári koncepció-vázlatok egyik gyengéjének azt tartom, hogy a korábbi, szinte "mindenre kiterjedő" "államosítottság" reflexeit őrizve, illetőleg a finansiális restriktciók rémeivel küszködve elsődrendűen az állam könyvtár fenntartói érdekeltségei, feladatai körül forog a gondolatmenetük, illetőleg a finanszírozás problematikáját állítják előtérbe. Kétségtelenül fontosak ezek a mozzanatok, gazdagítaná azonban a szempontokat, ha az intézmények (mint gyűjtemények, szervezetek, szolgáltatások), illetőleg a használók érdekeltségei, vagyis a könyvtári szolgáltatás elemi tényei, szükségletei felől közelítenének a magyar könyvtárügy jövő tennivalóihoz, programjához.

Bármennyire nehéz is prognosztizálni a folyamatokat, véleményem szerint a tudás, az ismeret, a műveltség becse hazánkban is növekedni fog, már egy rövid idő alatt is észre lehet venni, hogy a közgondolkodás az információkat, a tájékozottságot jobban elismeri. Az a félelem, aggodalom tehát, hogy a könyvtár- és tájékoztatásügy a peremre szorul, s az ügy marginalizálódik, érthető ugyan, de ez inkább csak szakmai "atavizmus" - az európai és világáramlatokba kapcsolódni kívánó nemzet aligha teheti ezt meg.

S éppen ennek fényében nyerhet jelentőséget a nemzeti művelődés (és művelődéspolitikai) perspektíváiban a könyvtári ellátás, az iskolai könyvtárak alapozó szintjétől a nyilvános könyvtárakon át a nemzeti könyvtárig. S akkor a célok és a kijelölhető perspektívák köréből aligha hagyható el egy, a jelenleginél műveltebb, s ennek megfelelően könyvtári forrásaival, szolgáltatásaival a mainál jobban, magasabb szinten, elmélyültebben élni tudó társadalom megteremtése.

Ha a társadalmi szervezetek könyvtár fenntartói jogát, ambícióit az ő sajátos ügyüknek tekintjük, illetőleg arra az álláspontra helyezkedünk - s ez a racionális -, hogy a profitot termelő szféra "magánügye" az, hogy a gazdálkodáshoz és fejlesztéshez szükséges információkat hogyan, milyen formában szerzi meg (saját könyvtárral vagy információs szolgáltatások "megvásárlásával"), akkor világosan kirajzolódik a meglévő könyvtári, tájékoztatási intézményeknek az a köre, melyet az illetékes országos és helyi hatóságoknak, előljáróságoknak, önkormányzatoknak fenn kell tartani, azaz fel kell karolni, működtetni és fejleszteni kell őket. Az már "csak" államigazgatási, mondhatni technikai kérdés, hogy ezeket a fenntartói feladatait az állam hogyan, milyen pénzügyi mechanizmusokkal teljesíti. A könyvtárosoknak szakmai tudásukkal, szolgáltatási készségükkel és jelenlegi és eljövendő használóik érdekképviseletében való kiállásukkal kell megjelenniük ezen a szinten.

S ebből az utóbbi megjegyzésből kiindulva - s az eddigi tézisek, viták bizonyos hiányosságaira reagálva - az oktatási intézmények (az alsó szintektől az egyetemekig) könyvtárait nagy nyomatékot kell helyezni. Hiszen, ha a felnövekvő nemzedéket nem neveljük könyvtárilag is művelté, azaz az információkkal élni tudó emberfökké, akkor aligha teszünk meg egy döntő lépést. Az alsó, a középfokú, a főiskolai, egyetemi könyvtárak ügye - a könyvtárügy első helyére kívánczik, az egyetemi könyvtárak országos, regionális, nyilvános szerepén túl, és nem lehet érv, szempont az intézmények, öngazgatások "autonómiájának" hangoztatása.

A soron következő ügyek sorában a nemzeti könyvtár dolgai, kérdései ugyancsak kivételes helyet követelnek. A magyar könyvtárügy egésze számára sorsdöntő, hogy új épülete után, sikerül-e központi szolgáltatásainak teljes és korszerű feltételeit megteremteni. Az itt adódó problémáknak nagy a sora, a tárolókönyvtártól a számítógépes fejlesztés kulcsmozzanatain át annak a kérdésnek a megválaszolásáig: szükséges-e, hogy az Országos Széchényi Könyvtár egy humán tudományi ág (jelesül: a magyarságtudat) funkcióját is vállalja, hiszen legalább ilyen jogon, okon például a magyar irodalomtudományi kutatás otthona is lehetne, hiszen e tudományterület forrásanyaga a legteljesebben ugyancsak ennek a nemzeti intézménynek a falai közt lelhető fel.

S a felvetődő kérdések sorából a KMK sem maradhat ki. Nemcsak azért, mert a vitáknak ez a sajtós intézmény - a maga három évtizedes szerepével és szerepváltásaival - neuralgikus célpontja, de azért sem, mert a nemzeti könyvtár funkciórajzában kezdettől máig igen ambivalensen szerepelt ez a könyvtárügyi szervezeti egység. Része is volt és nem is volt az anyaintézménynek, élvezte védelmét, de ugyanakkor - feladataiból adódóan - külön utakon is járt, szolgáltatásait, tevékenységének eredményeit - amikor, akkor, és azt, amit - inkább az OSZK falain kívül, mint belül érzékelték. Ám idővel ezek az ambivalenciák is átalakultak, tevékenysége értelemszerűen bele is szövéődött a fenntartó intézmény egész működésébe. Éppen ezért azok az ötletek, amelyek a könyvtári önkormányzat témaköréről szólva a KMK felszámolását, áthelyezését, a testből való kitépésének javaslatát pendítik meg, igen fontos tényezőkkel nem számolnak. A Könyvtártudományi Szakkönyvtár a maga több mint 80 ezres állományával például a nemzeti könyvtár egyik - igaz, speciális - különgyűjteménye, amely aligha tartozhat a felszámolandó, áttelepítendő forrásegyüttesek körébe. Az Új Könyvek a nemzeti bibliográfia része és annak feldolgozásához kapcsolódva jelenik meg, hogy csak ezt a két elemet, szervessé vált szálát húzzam ki a szövedék gazdagabb vetületei közül. Nem kétséges viszont, hogy az az irányítási "monolitikum", amelyet a Művelődési Minisztérium Könyvtári Osztálya, a KMK és az OKT triásza képviselt (változó felállásokban), fellázításra, átformálásra vár, és a jövőben a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a könyvtárosképzés műhelyei, más könyvtári társulások, testületek vitázó, egymást kontrolláló, illetőleg eltérő szakmai funkciókat vállaló szervezeteink együttesen (ismételt konszenzusokra jutva) kellene a nagyobb horderejű kérdésekben állást foglalniuk. Például a projektekről, a központi alapok elosztásáról leginkább hozzáértő szakembereikkel mondvá véleményt és a kormány felé a szakmai állásfoglalásokat is közösen képviselve. Ám ebből a KMK-t (akár ezen, akár más néven), de a könyvtári fejlesztések "avantgárdájaként" és szakértői csapattagként aligha lenne érdemes kihagyni.

Megérett az idő arra, hogy mindez és az ezeken messze túlmutató dolgok nyilvános szakmai vita tárgyát képezzék - írásos formában, szakmai lapokban és vitafórumokon, melyeken mindenki a maga személyes véleményét képviseli rangjától, státuszától függetlenül. Lám még a könyvtári világon belüli szakmai nyilvánosság - a könyvtárosok közötti demokrácia - ügyében is nem egy észrevétel tehető...

Budapest, 1990. május 7.